

מה אנחנו עושים כשאנחנו מדברים על אנטישמיות?

מושג האנטישמיות נמצא בזמן האחרון שוב במרכזם של דיונים אקדמיים וחוגי-אקדמיים חשובים. שוב נדמה שאי אפשר איתו, אבל גם אי אפשר בלעדיו. לא פשוט למצוא קווים מקשרים בין כל הדיונים העכשוויים על אנטישמיות, ולו רק בגלל היקפם וטווח הגישות הרחב המיוצג בהם. כתב העת "ציון" הקדיש גיליון מורחב מיוחד לדיון בשימוש המחקרי במושג האנטישמיות. במסת סקירה מיוחדת זו מנסה יאיר מינצקר לסקור את הדיון ולעשות בו סדר מנקודת מבטו.

או קלסרים שבאמצעותם החוקרים והחוקרות ממיינים מידע, האנטישמיות אינה אלא מושג מעורפל, אנכרוניסטי, רב-סתירות. אין לו חשיבות אמפירית אמיתית, ועדיף להיסטוריונים לא להשתמש בו כלל.

התרגום לעברית של מאמרו מעורר המחלוקת של אנגל מ־2009 פותח את הגיליון הנושאי של כתב העת ציון, וכל 19 המאמרים המרתקים בו מתייחסים אליו בצורה כזאת או אחרת.² בסוף הגיליון אנגל גם משיב למבקריו. כנהוג בגיליונות מסוג זה, לא כל המאמרים רלוונטיים לדיון באותה מידה, וכל קוראת או קורא ודאי ימצאו אחדים מהם משכנעים יותר ואחרים פחות. אני מודה ומתוודה שאני עצמי ניגשתי לגיליון בחשש. כנהוג במקומותינו, צפיתי שהדיון יידרדר במהירות לחילופי האשמות בשנאת יהודים ו/או בגזענות קולוניאליסטית, למלחמת חורמה על טריטוריות אקדמיות אמיתיות ומדומיינות, לציטוטים לא מדויקים במכוון או למוכאות חסרות קשר. לשמחתי הרבה, לא כך היה הדבר: הדיון בגיליון ענייני, חשוב, לעיתים מעורר השראה. אני מודה למערכת זמנים על ההזמנה להסביר מדוע אני חושב כך.

אני מבקש להבהיר מראש שהדברים הבאים אינם מאמר ביקורת רגיל ואולי אפילו אינם מאמר ביקורת כלל. אין בכוונתי לסכם בעמודים ספורים את טיעוניהם של כה רבים מעמיתיי המלומדים, בין השאר מכיוון שסיכום קצר

יום אחד, לפני כשלושים שנה, החליט פרופסור דוד אנגל לעשות מעשה ולהפסיק להשתמש במילה "אנטישמיות". אנגל, חוקר חשוב של יהדות פולין בין מלחמות העולם, לא הצהיר על העניין פומבית וזמן רב גם איש לא הבחין בהיעדרה של המילה מעבודתו. רק שנים רבות מאוחר יותר, במאמר שפרסם באנגלית ב־2009, התייחס אנגל להיעלמותה של המילה אנטישמיות מפרסומיו האקדמיים, הסביר מה הניע אותו לכך ואף קרא לעמיתיו להצטרף אליו. המאמר, כמצופה, עורר תגובות רבות.¹

מושג האנטישמיות, כך הסביר אנגל ב־2009, הלך ואיבד ממשמעותו האנליטית במהלך השנים. אף שהוטבע בסוף המאה התשע-עשרה ובעולם דובר הגרמנית, הרי שהיסטוריונים בני זמננו משתמשים בו לתיאור תופעות במקומות ובזמנים שונים עד מאוד, תופעות שברובן אינן קשורות זו לזו בקשר סיבתי או מהותי עד כדי כך שלקרוא לכולן "אנטישמיות" מגיע לפרקים לכדי סתירה לוגית. הנה כי כן, אם נחשוב על השפה כעל מערכת ענקית של תיקיות

.....
יאיר מינצקר הוא פרופסור מן המניין להיסטוריה של אירופה בעת החדשה באוניברסיטת פרינסטון בארצות הברית. ספרו האחרון, היהודי זיס: רשומון, הופיע בתרגום עברי בהוצאת ספרי עליית הגג/ ידיעות ספרים.

דוא"ל: mintzker@princeton.edu

שכזה יוכלו המתעניינים למצוא בהקדמה המצוינת לגיליון שכתבו העורכים גיא מירון וסקוט אורי. אינני מתכוון גם להגדיר כאן את מושג האנטישמיות אחת ולתמיד או להביע את דעתי אם צדק אנגל בהחלטתו הספציפית להפסיק להשתמש במונח בעבודתו המחקרית על יהדות פולין. במקום זאת, ברצוני לנצל את הגיליון של ציון כדי להעלות שאלה רחבה יותר על השימוש המחקרי במושג האנטישמיות, שאלה שתיראה אולי מעט מוזרה במבט ראשון אבל היא חשובה, לעניות דעתי, מאין כמותה: מה אנחנו בעצם עושים, כחוקרים, כשאנחנו מדברים על אנטישמיות?

* * *

לכאורה, בישראל של שנת 2022 התשובה המתבקשת היא שלדבר על אנטישמיות משמעו מניה וביה להתעסק בפוליטיקה. כמעט כל הכותבים בגיליון של כתב העת ציון מבכים את הפוליטיזציה של המושג, ורבים מהם אף מכנים אותה צינית. ואכן, קוראי זמנים אינם צריכים תזכורת לכך שביקורת לגיטימית על פעולותיה של ממשלת ישראל מתויגת לעיתים תכופות כאנטישמיות שלא לצורך, ולהפך: שביטויים שרוב החוקרים יסכימו שהם אנטי-יהודיים במובהק (ולא רק אנטי-ישראליים) מתכסים פעמים רבות באצטלה של ביקורת אנטי-ישראלית. יחד עם זאת, וכפי שמספר כותבים בגיליון של ציון מזכירים לנו, אין בציניות כשלעצמה הסבר מספק לתופעת הפוליטיזציה של מושג האנטישמיות, שכן מושג זה היה פוליטי מלכתחילה. הצינונות של פינסקר או הרצל הצהירה במפורש שהיא תגובה לאנטישמיות, ומרגע שהייתה פוליטיקה יהודית לאומית נוצרו לה מייד אויבים חדשים שנודעו (ובמקרים רבים אף הזדהו בעצמם) בתור אנטישמים. הנה כי כן, מסוף המאה התשע-עשרה ואילך אנטישמיות ופוליטיקה לאומית יהודית היו קשורות זו בזו קשר הדוק, קשר שנמשך עד עצם היום הזה.

ישנה פוליטיקה הקשורה לצינונות ומדינת ישראל, וישנם גם יחסי הכוחות הפנימיים בתוך האקדמיה. כשאנחנו מדברים על אנטישמיות כמושג מחקרי אנחנו תמיד לוקחים חלק בשיח היררכי: שפה פרטית אינה בנמצא, והאנלוגיה של מילים כסדרה של תיקיות שהחוקר או החוקרת מסדרים בה את תופעות העולם אינה משכנעת. לפחות כתב אחד בגיליון החדש של ציון מתייחס להבדלים בין השיח הפוליטי הכללי ובין השיח האקדמי-מחקרי במפורש (עמוס מוריס-ריין), אך הדהוד ליחסי הכוח הפנים-אקדמיים ניתן למעשה למצוא גם בכל המאמרים האחרים בגיליון, ואף

בבחירת העורכים מי ישתתף בדיון, מי לאו. כך למשל, יש בגיליון ייצוג לאקדמיה הגרמנית אך אין בו ולו מאמר אחד מאת חוקר ששפתו ערבית. אבל הדוגמה הטובה ביותר להשתקפותם של יחסי כוח פנים-אקדמיים בדיון על האנטישמיות היא דווקא תגובתו של אנגל עצמו למבקרו בסוף הגיליון. לפני אנגל עמדו קרוב לעשרים מאמרים מצוינים ומעוררי מחשבה, אך בתגובתו הוא בחר לייחס חשיבות אמיתית רק לאחד מהם: מאמרו של דן מכמן, ראש המכון הבינלאומי לחקר השואה ביד ושם. במובן זה אנגל מתגלה דווקא כחוקר שמרני מאוד שאינו שובר מוסכמות, חוקר שרק מחזק את יחסי הכוח הנוכחיים בשדה ולא באמת מאתגר אותם. בסופו של דבר, גם לאנגל חשוב לא רק מה נאמר, אלא גם מי האומר, בראש איזה ארגון הוא עומד ואיזה הון סימבולי עומד מאחוריו.

דוגמאות אחרות לדינמיקה הפנימית של מחקר האנטישמיות ניתן למצוא בגיליון הכפול של ציון למכביר, אבל הטיעון הכללי, כך אני מקווה, ברור די הצורך. כשאנחנו מדברים על אנטישמיות אנחנו לא רק מתארים דבר מה בעולם, אלא מניה וביה גם נוקטים עמדה פוליטית. היום כבעבר, אי אפשר לדבר על אנטישמיות מבלי לדבר על פוליטיקה לאומית-יהודית באותו זמן ממש, ובאופן כללי אי אפשר להשתמש במושג בצורה אובייקטיבית לחלוטין, משל חי החוקר מחוץ לכל יחסי כוח. צודקים ישי רוזן צבי ועדי אופיר במאמרם בגיליון כשהם דוחים את הנחותיו הפילוסופיות-לשוניות של אנגל על הסף: ההיסטוריון איננו חוקר שחי בין תיקיות במרתף ביתו הפרטי, אלא הוא תמיד חבר פעיל בקהילה, ומה שחשוב עוד יותר: מושגים אינם סדרה של קלסרים או תיקיות לסידור המציאות, אלא אבני בניין של שיח.

* * *

העובדה שיש ממד פוליטי בכל שיח על אנטישמיות אין משמעה שניתן לעשות רדוקציה של מושג האנטישמיות לפוליטיקה גרידא. טענה זו היא הציניות בהתגלמותה, בה במידה שהטענה ההפוכה – שאפשר לדבר על אנטישמיות בנפרד לחלוטין מיחסי כוח – היא סוג של פנטזיה נאיבית. ואכן, כשאנחנו מפנים את מבטנו מהמאפיינים הכלליים של השיח המחקרי על האנטישמיות אל שימושים לשוניים ספציפיים שחוקרים עושים במושג זה, מתחווים כמה דברים חשובים. ראש וראשון להם: כשאנחנו מדברים על אנטישמיות בתור היסטוריונים, אנחנו מנסים כמובן לתאר מציאות היסטורית. זו, כזכור, היא הן נקודת המוצא של הדיון של אנגל והן לוו ביקורתו על השיח

באירופה של המאה השש־עשרה, אבל צודק ההיסטוריון תומס קאופמן בספרו יהודיו של לותר, כשהוא קורא לתפיסותיו הספציפיות של מרטין לותר על היהודים אנטישמיות.⁴ קאופמן, גדול חוקרי הרפורמציה בימינו, משתמש במושג האנטישמיות כדי להבהיר שלותר לא היה סתם יודופוב, אלא קיצוני בהרבה מבני זמנו בתפיסתו את היהדות והיהודים. בגיליון הנושאי יובל רוטמן משתמש בלוגיקה דומה כשהוא מתאר סוג של אנטישמיות ביונטית כשונה במובנים רבים משנאת ישראל מסורתית. במקרים אלה ורבים אחרים יש להבחנה בין יודופוביה לאנטישמיות תפקיד אנליטי חשוב.

* * *

הדגשת ההבדל בין יודופוביה מסורתית לאנטישמיות מודרנית היא דרך אחת לשימוש מושגי־אנליטי במילה אנטישמיות. שימוש נוסף ונפוץ מאוד במושג קשור בהבחנה בין שנאת יהודים לגזענות נגד קבוצות חברתיות אחרות. לדוגמה, וכפי שסוזנה השל מסבירה במאמרה, הגזענות רבת־השנים נגד שחורים בארצות הברית הייתה ועודנה קיצונית בהרבה מהאנטישמיות האמריקנית (שאגב שרירה וקיימת). יתר על כן, אותו אדם עצמו יכול להיות גם מושא לגזענות וגם אנטישמי, ולהפך: למרבה הצער יש לא מעט יהודים גזענים. (על כך ועל נושאים קשורים נוספים, ראו מאמרו של דייוויד פלדמן בגיליון.) בין כך ובין כך, הנקודה הבסיסית זהה: גם אם אין המצב כך תמיד, הרי לעיתים קרובות יש לאנטישמיות בהחלט חשיבות אנליטית כמושג המבדיל בין שנאת יהודים, מחד גיסא, לצורות אחרות של שנאת האחר, מאידך גיסא.

עניין אחרון בהחלט לגבי השימוש שעושים היסטוריונים והיסטוריוניות במילה "אנטישמיות" כדי להעמיד הבחנות. אין צורך להכביר מילים על כך שבמקום ששנאת יהודים אינה קיימת בו כתופעה רחבה, אין בו במושג האנטישמיות כדי ליצור הבחנות אנליטיות בעלות משמעות כוללת. פחות ידועה אך לא פחות חשובה היא העובדה שגם במקרים שבהם שנאת יהודים כיהודים נפוצה מאוד, לא תמיד יש לאנטישמיות כמושג תועלת אנליטית. כך לדוגמה, בחלקים רחבים של החברה הפולנית בימי מלחמת העולם השנייה רווחה שנאת היהודים עד כדי כך שאין היא יכולה להסביר בצורה משכנעת מדוע אדם אחד בחר לעזור ליהודים במצוקתם בשעה שחברו דווקא חבר לגרמנים. צודק גרשון בקון בטענה שהוא מעלה במאמרו, ולפיה "כשאנחנו ניגשים לדון בחברה הפולנית ובפוליטיקה הפולנית [בין שתי מלחמות העולם] אנחנו נתקלים במונח

המחקרי הנוכחי ושימושו במונח זה. כדאי לחזור על כך שוב: אליבא דאנגל, אנטישמיות כמושג תיאורי איננה מדויקת מספיק, שכן היא מאחדת במסגרת מושגית כללית מספר רב מדי של תופעות ספציפיות. אם חובתם של ההיסטוריונים וההיסטוריוניות היא לתאר בקפידה מציאות נתונה, נוצרת כך סתירה לוגית.

אין ולו מאמר אחד בגיליון הכפול שחולק על חובתם של ההיסטוריונים לברור את מילותיהם בזהירות, ורבים מהכותבים מסכימים עם אנגל שהמונח אנטישמיות לא תמיד מניח את הדעת. עם זאת, אין ולו היסטוריון אחד לרפואה בכל הגיליון הארוך הזה הטוען שהצעתו של אנגל להפסיק להשתמש במילה אנטישמיות אחת ולתמיד אכן משכנעת. להפך, המאמרים הרבים בגיליון מראים שוב ושוב שלפחות בשתי סיטואציות מחקריות בסיסיות יכול מושג האנטישמיות לבטא אבחנות אנליטיות חשובות. נתאר אותן כעת כל אחת בתורה.

* * *

שימוש נפוץ אחד במילה אנטישמיות ככלי אנליטי הוא לצורך הבחנה דיאכרונית בין אנטי־יהודיות טרום־מודרנית שבסיסה דתי, מצד אחד, ובין תפיסה גזענית מודרנית כנגד היהודים, מצד שני. במחקר העכשווי, התופעה הראשונה קרויה בדרך כלל יודופוביה, ואילו השנייה היא אנטישמיות, במובן הצר. כמו כל כלי בידיו של ההיסטוריון, גם להבחנה בין יודופוביה לאנטישמיות יש יוצאים מן הכלל חשובים, אך אלה אינם מפחיתים מחשיבותה כלל ועיקר: ההבחנה עצמה שרירה וקיימת. חשבו למשל על התקפות אלימות נגד יהודים בשל אמונותיהם הדתיות (יודופוביה), לעומת התקפות עליהם בשל שייכותם לגזע נפרד, כביכול, מכל שאר בני האדם (אנטישמיות). באופן היסטורי, ההבדל בין שתי התופעות הללו היה לעיתים בבחינת פיקוח נפש ממש, שכן את הראשונה היה אפשר למנוע דרך המרת דת, אך מהשנייה לא היה אפשר להימנע בשום דרך (עבור אנטישמים מודרנים, כתב פעם עמוס פונקנשטיין, להיות יהודי זוהי תכונה שאינה בת־חלוף).⁵ למעשה, ההבחנה הבסיסית בין יודופוביה לאנטישמיות מובנת כל כך מאליה כיום, שרבים החוקרים, כולל בגיליון החדש של ציון, המשתמשים בה מבלי לציין זאת במפורש (כך למשל, יאיר פורסטנברג או כרמה בן יוחנן), בשעה שאחרים (יובל רוטמן, צפירי רינת, גרשון בקון) עושים אותה לציר המרכזי בטיעוניהם.

ההבדל העקרוני בין יודופוביה לאנטישמיות מודרנית עוזר לעיתים גם בבואנו להבחין בין תופעות סימולטניות. ברור וידוע שיודופוביה הייתה תופעה כללית מאוד

אנטישמיות ובתכונותיו השונות כמעט על כל צעד ושעל, הן במקורות מאותם ימים והן בספרות המחקר" (237). למעשה, נראה שאלה היו הנסיבות המחקריות שהובילו את אנגל מלכתחילה להפסיק להשתמש במושג. בכל מקרה, ראוי לזכור ששתי התופעות כאחת – היעדרה של שנאת ישראל מושרשת, מצד אחד, או תפוצתה הרחבה, מצד אחר – יכולות להפוך את השימוש האנליטי במושג האנטישמיות ללא אפקטיבי.

* * *

עד כה הראינו שכחוקרות וחוקרים מדברים על אנטישמיות הם משתתפים מניה וביה הן בשיח פוליטי והן בשיח אקדמי פנימי, בה בעת שהם גם מנסחים תדיר לפחות שתי הבחנות אנליטיות חשובות: האחת היא הבחנה היסטורית, על ציר הזמן, שעניינה ההבדלים בין יודופוביה קלאסית לאנטישמיות מודרנית, והשנייה סוציולוגית-סינכרונית, שעיקרה ההבדל בין סוגים שונים של שנאת האחר באותה החברה עצמה.

עם זאת, קורה לא מעט שחוקרים משתמשים במושג האנטישמיות באופן סינתטי-שוואתי ולא אנליטי, כלומר שכוונתם אינה להבדיל בין תופעות היסטוריות שונות אלא דווקא לכרוך אותן יחד. לא מעטים הם הכותבים בגיליון שעושים שימוש השוואתי במושג האנטישמיות (לדוגמה, שטפני שילר-שפרינגרום או אלי דרהנדלר), מה שלשיטתו של אנגל אינו אלא סתירה חמורה – שכן איך יכול אותו מושג עצמו גם להעמיד הבחנות וגם למחקן? למעשה, מדובר פה רק בפרדוקס מדומה. אנטישמיות כמושג היא כלי בידיהם של ההיסטוריונים, שברצונם יכולים להשתמש בו ביותר מצורה אחת. כפי שאין סתירה בעובדה שמפתח יכול לנעול דלת וגם לפותחה, וכמו שרכבת יכולה לקחת אותנו לעיר אחרת אך גם להחזירנו הביתה, כך בדיוק גם מושג כמו אנטישמיות יכול לעשות דבר והיפוכו – לעשות, אני אומר, לא לתאר – תלוי בהקשר, בכונת החוקר או החוקרת ובמיומנותם. אין בכך שום רבותא.

האם מוצדק הניסיון לכרוך לעיתים תופעות שנראות על פניהן כרחוקות מאוד זו מזו תחת המושג המכליל "אנטישמיות"? בוודאי. אם להשתמש במשל פילוסופי מוכר, העובדה שלעיתים אין סיב אחד שעובר דרך החבל כולו אין משמעה שאין לדבר על חבל מלכתחילה. הנה כי כן, תפקידם של ההיסטוריונים, כפי שמראה למשל דוד ברגר במאמרו, איננו לחפש איזשהו מכנה משותף אחד, נצחי וחד-משמעי, שיחבר פעם אחת ולתמיד בין תופעות אנטי-יהודיות במצרים העתיקה, בספרד הימיי-ביניימית

ובארצות ערב בנות זמננו. אדרבה: תפקידם הוא לתאר את התהליך ההיסטורי שדרכו התגלגלה שנאת יהודים עתיקה ברבות השנים לביטוייה המודרניים, תהליך שעליו כתב ההיסטוריון האמריקני דיוויד נירנברג לאחרונה ספר חשוב במיוחד בשם אנטי-יהודיות.⁵ לפי גיטשה, רק אותם דברים שהם חסרי היסטוריה לחלוטין יכולים להיות מוגדרים אחת ולתמיד, ולשנאת יהודים יש, למרבה הצער, היסטוריה ארוכה. לפיכך אנטישמיות במובנה הרחב איננה משהו שעל ההיסטוריונים להימנע מלדון בו מכיוון שאין לה הגדרה מוסכמת אחת, אלא ההפך הגמור: היא אובייקט מרכזי בשדה הפעולה של ההיסטוריונים, שכן יש לה היסטוריה.

כל כותבי המאמרים בגיליון של כתב העת ציון מסכימים עם הטענה שאין להגזים בשימוש במושג האנטישמיות, אך אף לא אחד או אחת מהם מסכימים עם טענתו של אנגל שיש להיפטר ממנו אחת ולתמיד. חוי דרייפוס, אולי יותר מכל הכותבים האחרים, מנסחת את התובנה הזו בצורה הנהירה ביותר: "בסופו של דבר, האתגר שלנו כחוקרים הוא לנסות לתאר את השלם מבלי לטשטש את חלקיו השונים והמגוונים [...] אמשך ככל הנראה להשתמש במושג אנטישמיות, אם כי מתוך מודעות מוקפדת למשמעותו: לא רק אנטישמיות; לא תמיד אנטישמיות; ובוודאי לא אנטישמיות כהסבר יחיד. ואולם גם לאנטישמיות יש מקום בתוך סל הכלים העומד לרשותנו כחוקרים של תולדות עם ישראל בעת החדשה" (323).

* * *

ברצוני להפנות עתה את הזרקור למגמה מחקרית נוספת הקשורה למושג האנטישמיות, שהגם שאיננה חדשה לגמרי – הרי שהיא מתעצמת ולובשת צורות חדשות ממש לנגד עינינו. למעשה, הן מאמרו המקורי של אנגל והן המאמר שאתם קוראים ברגע זה ממש שייכים לקטגוריה הזו במידה רבה. המדובר הוא באותם היסטוריונים שהופכים את מושג האנטישמיות עצמו למושג מחקר.

לא מעטים הכותבים בגיליון המיוחד שמתייחסים לגלגוליו ההיסטוריים של מושג האנטישמיות בצורה כזאת או אחרת, ושניים מהם (אריה דובנוב ומוריס קריגל) אפילו מקדישים מאמרים שלמים לסוגיה חשובה זו, שכבר עלתה במאמרו המקורי של אנגל. דיונים אלה מושפעים השפעה עמוקה מעבודתו של ההיסטוריון הגרמני ריינהארט קוזלק, שקרא עוד בשנות השבעים של המאה העשרים לתיאור ההיסטוריה הפרטיקולרית של מושגי יסוד פוליטיים (Geschichtliche Grundbegriffe). טענתו הכללית של קוזלק הייתה שאוצר המילים הפוליטי

בימים אלה ממש, כולל בגיליון החדש של ציון (לדוגמה במאמריהן של שילר־שפרינגרום והשל) וכן באחד הגיליונות האחרונים של ספינת הדגל של ההיסטוריוגרפיה האמריקנית, *The American Historical Review*.⁸ יש ההולכים רחוק מדי בדיון המושגי הזה, אך עבור כל חוקרי ההיסטוריה היהודית בעת החדשה יש לשאלות מסוג זה חשיבות רבה, שכן, כפי שטוען צפריר רינת במאמרו בציון, התשובה עליהן תקבע במידה רבה לא רק את מסגרת הדיון התאורטי הרחבה של תופעת האנטישמיות, אלא גם את המקורות ואפילו המסקנות הספציפיות שהחוקרים יוכלו להגיע אליהן. לנו, המתעניינים במאמר זה בעיקר בשאלה מה אנחנו בעצם עושים כשאנחנו מדברים על אנטישמיות, דרך מחקרית זו חשובה בעצם קיומה. גם המשגה אבסטרקטית דרך הבחנה מושגית וחקירה הצטלכותית היא דבר מה שחוקרים עושים – דבר מה חשוב ואף הכרחי – כשהם מדברים על אנטישמיות.

* * *

כל זה מוביל אותי לשתי נקודות אחרונות וקשורות בנוגע לשימוש בן זמננו במונח אנטישמיות. מאז שהפכתי להיסטוריון מקצועי לפני כ־15 שנה השתתפתי באי־ספור מפגשים ודיונים אקדמיים שונים, כולל בכנסים בינלאומיים, בכתבי עת, בקובצי מאמרים, בעיתונות הכתובה ועוד כהנה וכהנה. והאמת צריכה להיאמר: יותר מכל מקרה אחר שעולה כרגע בזיכרוני, נדמה לי שהגיליון החדש של ציון מלא וגדוש במיוחד במה שאפשר אולי לכנות פנטזיות אקדמיות. אני בוחר את המילה פנטזיה בקפידה, ולא רק מכיוון שלאנטישמיות יש כמובן היבטים פנטסטיים לחלוטין, כפי שהשל, למשל, מזכירה לנו. אנגל בעצמו מוביל את המגמה הזו: לא זו בלבד שהוא חולם על עולם שבו לא יהיה צורך במושג האנטישמיות (אשרי המאמין), אלא הוא גם מבסס טענה זו, כפי שעמוס גולדברג רוז סגל מראים יפה במאמרם, על הרעיון המופרך שיש שפה שיכולה להלום את המציאות אחת לאחת. למעשה, אנגל פותח את מאמרו מ־2009 בצייטוט נדוש במיוחד מספר פנטזיה לילדים (!), ואני מבקש מאוד את סליחתו כשאני אומר בישראלית טיפוסית שהוא מרבה להגג הגיגים פילוסופיים מבלי להבין הרבה בפילוסופיה. הקוראים והקוראות הרגישים ודאי ימצאו רמזים גם לפנטזיות אחרות במאמרים הרבים בגיליון וכן בפרסומים אחרים על מושג האנטישמיות מהשנים האחרונות, כולל למשל הטענה של היסטוריונים גרמנים שביכולתם וביכולתם בלבד לקבוע מתי אמירה

של אירופה עבר שינוי עמוק בתקופה שסביב שנת 1800 ושעל כן היסטוריה של הלקסיקון הפוליטי האירופי תוכל לשפוך אור חדש על השאלה איך אירופה הפכה למודרנית. התוצאה הייתה אנציקלופדיה עבת כרס שערך קוזלך עם שניים מעמיתיו, והחלה להתפרסם משנות השבעים המוקדמות.⁶ חשוב לציין שקוזלך מעולם לא היה היסטוריון או תאורטיקן שיטתי במיוחד – אפשר לומר שאפילו לפוקו הייתה פילוסופיית שפה מסודרת לעומתו – והערכים באנציקלופדיה המושגית שערך אינם תמיד ברמה אחידה. בכל מקרה, הרעיון שאפשר לעקוב אחר השינויים הסמנטיים במושגים פוליטיים בסיסיים לאורך זמן ממשיך לעורר השראה רבה גם היום, כולל בכל הנוגע להיסטוריה המושגית של האנטישמיות.

מי השתמש במילה אנטישמיות בפעם הראשונה, באיזה הקשר מדויק ולאילו מטרה, וכן מתי בדיוק ולמה נהיה המושג פופולרי בסוף המאה התשע־עשרה – כל השאלות האלה ממשכות להטריד היסטוריונים גם היום. ייתכן שתשובות חד־משמעיות עליהן תוכלנה ביום מן הימים לעזור לנו להבין טוב יותר באיזו מידה בני הזמן היו מודעים לשינויים שחלו בטבע שנאת היהודים אחרי ייסוד הרייך הגרמני השני והפיכתה של האנטישמיות למה ששולמית וולקוב קראה פעם "קוד תרבותי".⁷ עם זאת, יש לומר לחובתו של קוזלך שהאופן הלא שיטתי של מחשבתו הוביל גם במקרה של ההיסטוריה המושגית של האנטישמיות לבלבול רב. לא תמיד דיונים בנושא מבחינים די הצורך בין מילים מחד גיסא ומושגים מאידך גיסא; ההגדרה מהו מושג פוליטי בסיסי מעולם לא הייתה נהירה די הצורך; והשאלות כיצד ניתן לכמת ו/או לאמת התפתחויות סמנטיות בסיסיות בהיסטוריה של המחשבה הפוליטית הן שאלות שלא ניתנו להן עד היום תשובות מספקות (ולא, שימוש חסר אבחנה ב־Ngram של גוגל איננו פתרון). לכן חרף חשיבות הנושא, אין כיום היסטוריה מושגית מוסכמת של מושג האנטישמיות. מאמריהם המרתקים (והסותרים) של דובנוב וקריגל וכן דיונו של דן מכמן בסוגיה זו בכתב העת ציון מדגימים מצב עניינים זה בצורה יפה.

אופן נוסף וחשוב מאוד שבו נחקר מושג האנטישמיות בימינו הוא דרך העמדתו מול מושגים מחקרניים אחרים. המונח המקובל לשיטה זו הוא הצטלבויות (intersectionality). מהם, למשל, הקשר או החפיפה בין אנטישמיות לגזענות (האם אנטישמיות היא פשוט הופעה נוספת של גזענות מודרנית או האם יש לה גם מקורות אחרים, דתיים ולאומיים, למשל, המבדילים אותה מהופעות גזעניות אחרות)? מה בין אנטישמיות לקולוניאליזם או בין אנטישמיות למגדר – על שאלות אלה ואחרות נשפכו ועודם נשפכים נהרות של דיו

בו בשימוש במושג אנטישמיות עוד איזשהו ערך פסיכולוגי נוסף, כמוס ועמוק, שלעיתים קרובות אכן חוצה את הגבול אל מחוץ הפנטסטי. כשאנחנו מדברים על אנטישמיות אנחנו עושים הרבה דברים. אחד מהם, ללא ספק, הוא גם לדבר על עצמנו.

פרינסטון, ניו ג'רזי, 2022

David Engel, "Away from a Definition of Antisemitism: An Essay in the Semantics of Historical Description", in Jeremy Cohen and Moshe Rosman (eds.), *Rethinking European Jewish History* (Oxford, 2009), 30–53

1 אנטישמיות: בין מושג היסטורי לשיח ציבורי, גיליון נושא מרובע של ציון: רבעון לחקר תולדות ישראל (גיליון פה, א-ד), בעריכת סקוט אורי וגיא מירון (ירושלים, תש"ף).

2 Amos Funkenstein, *Perceptions of Jewish History* (Berkeley, 1993), 324

3 Thomas Kaufmann, *Luthers Juden* (Stuttgart, 2014)

4 David Nirenberg, *Anti-Judaism: The Western Tradition* (New York, 2013)

5 Otto Brunner, Werner Conze und Reinhart Koselleck (eds.), *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, 8 vols. (Stuttgart, 1972–1997)

6 שולמית וולקוב, "האנטישמיות כקוד תרבותי", במעגל המכושף: יהודים, אנטישמים וגרמנים אחרים (תל אביב, 2002), 149–75; המאמר התפרסם במקור באנגלית ב-1978.

7 *The American Historical Review* 123:4 (2018)

8 יאיר מינצקר, היהודי זיס: רשומון, תרגום: אביעד שטר (תל אביב, 2019).

9

היא אנטישמית באופן אובייקטיבי ומתי איננה, או אותה פנטזיה לשונית מטרידה אך נפוצה במיוחד, שמקורה במהפכה הצרפתית, הדוגלת בהשקפה שאם לא נשתמש במילה כזאת או אחרת התופעה החברתית שהיא מתארת תיעלם גם היא מעצמה.

המקור של פנטזיות אלה ואחרות איננו חלילה טיפשות, ציניות או רוע, אלא נטייתם של רבים כל כך מאיתנו – ואני בהחלט מכליל כאן גם את עצמי⁹ – להתעלם ממקומנו שלנו בתוך השיח על האנטישמיות (positionality). כשאנחנו מדברים על אנטישמיות, אנחנו עושים דברים רבים: אנו פועלים בשדה הפוליטי ומשתתפים בשיח האקדמי; אנו מנסים לתאר מציאות היסטורית; אנו מייצרים הבחנות אנליטיות דיאכרוניות וסינכרוניות; אנו משווים בין קבוצות שונות של יהודים ובין יהודים וקבוצות אחרות; ואנו מתווכחים על מושגים, הגדרות ותאוריות אבסטרקטיות. כל זה לא משנה את העובדה שכשאנחנו מדברים על אנטישמיות איננו יכולים גם שלא להעלות באוב התנסויות פרטיות וזיכרונות כאובים שלנו ושל קרובים לנו, שהם הרבה מעבר לכל ניסוח אקדמי. עורכי כתב העת מציינים עובדה זו בחטף בהקדמתם לגיליון (23) מבלי להרחיב את הדיון, ואף לא אחד או אחת מהכותבים בגיליון חשים בנוח להקדיש לעניין יותר ממשפט או שניים (ושוב, בכתיבתי שלי אני עושה תדיר את אותו הדבר בדיוק). דא עקא, שכשאנחנו מדברים על אנטישמיות אנו מדברים על חלק חשוב ואף אינטימי של חיינו הפנימיים: על הכאב שלנו והשכול שלנו והרוע הבלתי נתפס שהופנה כלפינו, ולעיתים (גם אם לא תמיד במידה מספקת) גם על הכאב, השכול והרוע שמופנה עדיין כלפי אחרים. הנה כי כן, יש